

НАУКА, РЕЛИГИЈА, ДРУШТВО

Зорица Кубурић*

Филозофски факултет, Нови Сад

Резиме: Дискутован је однос религије, науке и друштва у савременом контексту, и потреба ширег дијалога како би нестало неповерење и неразумевање. Поменуте су и личне дилеме и импресије о сусрету са кризом и злом у процесу глобализације код нас и у свету на размеђу миленијума.

Кључне речи: међуповезаност наука-религија-друштво.

SCIENCE, RELIGION, SOCIETY

Abstract: Relationship between religion, science and society in contemporary context is discussed, as well as necessity for wider dialogue in order to minimize suspects and misunderstandings. Personal dilemma and impression faced with crisis and evil in the process of globalization is also mentioned.

Keywords: science-religion-society relationship.

Слушајући излагања и дискусију о односу религије и науке у контексту друштвених промена имам потребу да ближе одредим појмове и да дам шири контекст властитог разумевања друштвене свести и места религије у друштвеном тренутку у коме ми живимо. Наша индивидуална разумевања религије и науке, наша „укорењеност“ и потреба да изађемо из задатог контекста у слободу и реативност, увек су у дијалогу са догмом која је задата и „откривена“ као објективна истина. Истинитост наших субјективности не умањује догматичност догме јер су тачке ослонца на потпуно различитим реалностима. Имам утисак да непрестано покушавамо да ухватимо акорд космоса, да успоставимо индивидуалну резонанцу, да истину пронађемо у ономе што је *исто* између природе изван нас и природе у нама. После искуства живота у атеистичком и секуларизованом друштву као да имамо потребу да уђемо у коалицију с богом, па био он Личност, како га представља хришћанство, или безлична сила која прожима све што постоји.

Као социолог религије који се бави емпиријским истраживањима, заправо утицајем религијских идеја на свакодневни живот верника и његове особине личности, једном ногом стојим у науци а другом у вери и стално се преиспитујем ко сам заправо ја и чему дајем предност, да ли рационалним доказима о постојању бога или вери да бог постоји, којој докази нису потребни. Тачка ослонца у којој налазим упориште за одмеравања властитих исказа налази се у реалном животу и критеријум истинитости у ономе што доприноси репродукцији живота. Полазим од тога да је религија и наука онолико истинита и вредна колико доприноси животу појединца и заједнице којој припада.

Однос друштвене основе и њене надградње анализиран је у великом броју марксистичких и других расправа. Живковић, још 1960, у свом делу *Друштвена*

---

* e-mail: ceiro@eunet.yu; rkp@eunet.yu

надградња, полази од тога да се свака људска делатност може сврстати или у економски рад, који се врши у материјалној, економској производњи и представља друштвену основу, или остали, неекономски рад који представља друштвену надградњу. Све појаве надградње могу да се поделе у две главне групе појава – у односе који међу људима постоје објективно и у идеје и осећања људи која се налазе у њиховој свести. Тако имамо објективни процес друштвених односа и структура и субјективни процес представа, осећања и мотива којима се људи уклапају у тај објективни процес и у њему учествују као свесна и вољна бића. Структурални део надградње опредмеђује се у објективним друштвеним односима, установама и организацијама, а идејни у разним облицима друштвене свести.

Међутим, већина људи још не мисли научно, филозофски или уметнички и своје судове доноси на основу површног свакодневног искуства, не базирајући се на научне појмове и моралне принципе. Зато већина свакодневних мисли и осећања просечног човека спада у део несистематичне друштвене свести, а само мањи део улази у састав науке, филозофије, уметности или етичких принципа.

Филозофија као израз критичког испитивања стварности, ослања се на човекове способности рационалног мишљења. Она покушава да установи темељене одлике људског бића, да пронађе смисао људске егзистенције, да постави одговарајуће системе вредности и прикаже могуће перспективе будућности. Позиција индивидуалне свести, која је довољно моћна да критички сагледа себе саму. Однос између науке и филозофије можемо пратити у два основна схватања. По првом филозофија је само једна врста науке, тј. најопштија наука која уопштава исказе свих посебних наука, а по другом схватању филозофија није наука, већ сазнајна дисциплина која не садржи исказе о искуству, већ о ономе што би се могло назвати надискуством.

Наука је данас релативно аутономна и плод је човекових, пре свега прагматичних, тежњи да задовољи одговарајуће потребе. Појединачне научне дисциплине имају специфичан, релативно издвојен предмет истраживања, и знања се формирају на основу, свакој науци примерених, научних метода. Важно је истакнути да постоје границе истраживања иза којих њена научна метода не допире. Међутим, иза тих граница успешно се сналази религија и вековима опстаје било да прати природни ток живота и из њега успоставља повезаност са оностраним, било да ослушкује откривења с оне стране границе и преводи их у мит, обред, симбол, норму. Повезаност између религије и науке управо је мугућа ако се признају међусобне границе и релативна аутономност ова два система.

Научно истраживачки рад претвара се у игру у којој се ужива онда када се у резултатима не очекује апсолутна истина. Наука и религија су два различита система која имају различите методологије. У религији је истина дата, откривена и исказана у догми и видљива у обреду, док је у науци истина задата, као циљ. Стабилност вредносног система, који нуди одговоре на скоро сва битна питања смисла живота и функционисања на макро и микро плану, омогућава научнику да уклопи свој индивидуални живот у простор и време и прихвати улогу живљења на оригиналан и непоновљив начин. Можда збоучи парадоксално, али човек је слободан тек онда када је укореењен, када живи у реалности која га интегрише али не затвара потпуно већ омогућава флексибилну комуникацију са животом. Цели живот је заправо озбиљна игра уклапања у своје место. Неуспех проналажења себе води до неразумевања, лажи и индивидуалне патње.

Разматрајући однос науке, религије и друштва, можемо поставити питање коме служи научник? Памтимо многа врхунска научна открића која су послужила као средство за нехумано деловање, злоупотребу чак и деструкцију. Догађало се и то да онемо ко наручи истраживање не одговарају резултати и зато их не објављује. Понекад су научници у конфликту између теорије од које полазе и резултата које добију, па прибегавају компромисима или манипулацији подацима. Проблем етичности је подједнако присутан и код научних истраживања и приликом разумевања и примене научних сазнања. Свесни смо да је све могуће злоупотребити и изврнути. Ипак, не одустајемо јер нема другог пута долажења до истине. Потребна је поштена и одговорна примена научне методологије и отвореност за нове хипотезе, спремност да се одустане од шаблона. Научник треба да служи истини, док лични ставови предпостављене хипотезе и замишљене теорије као и очекивања неких наручилаца истраживања треба да буду у сенци истине.

Осим дијалога између науке и њене примене, употребе и злоупотребе, потребно је успоставити унутрашњи дијалог између емпиријских и теоријских истраживања. Бавити се искључиво теоријом или искључиво емпиријом у науци значи ограничити и осиромашити научни метод и могућност разумевања предмета истраживања. Разумевање друштвеног и психолошког функционисања захтева да научник буде истовремено присутан у предмету истраживања и изнад тог предмета да би га могао сагледати из две перспективе. Раскошна теорија без повезаности с реалним животом не може дуго опстати; пуки подаци без теоријског објашњења далеко су од науке. У тражењу равнотеже изеђу ове две перспективе чини ми се налази се најбоља методологоја у научним истраживањима. Идеолози у науци исто као и техничари, или се плаше истине или погрешних закључака. Слобода и одговорност иду заједно и захтевају тачку ослонаца, а она се може пронаћи у неком систему изван науке, рецимо у уметности, религији, љубави, послу.

Уметност као духовно подручје које има значајан утицај на оплемењивање људи и живота, за разлику од науке која је аналитичка, синтетичка је делатност која ствара целовит свет властитог бића. Путем речи откривају нам се тајне света и човека, исто као путем боје, тона и слике. Да ли и у уметности, као и у религији, можемо препознати два извора из којих настаје, из потребе да се осмисли властито искуство и створи нешто ново, или из спољашње инспирације којој се уметник не може супротставити, већ постаје само отелотворење онога што је добио.

Религија је, сматра Ђорђевић (1996:109) „људска, културно-историјска чињеница, систем идеја, веровања и праксе, специфичан облик практичног одношења према свету, природи, друштву и човеку. Као такав систем, она је потпуно равнопрвна другим облицима људског духа: уметности, филозофији, науци, идеологији итд. Насупрот њима око ње је много спорења – различито се схвата, одређује, вреднује, некада је у политичкој милости, некада не. Прати мене епохалних дешавања, па у одређеној, за њу повољној епохи, или исечку епохе, задобија примат, постаје доминантна и боји време да би у измењеним околностима изгубила првенство, збацила изворност и сишла испод освојеног цивилизацијског нивоа.“

Многи филозофи религије настоје да докажу потпуну особеност и специфичност религије у поређењу с осталим облицима човековог културног стваралаштва, као што су филозофија, наука, уметност и други. Несумњиво је,

наводи Павићевић (1980), да религија, чак ако се и прихвати теза о њеној особености и несводљивости на ма који други облик доживљавања света, у себе укључује и одговор на нека питања која поставља и филозофија; а осим тога, она претендује да усмерава понашање човека, да одређује морал. Шта више, могло би се рећи да религија тежи да универзално захвати човеково биће и његову егзистенцију и да, према томе, има низ функција које су јој заједничке са осталим облицима човековог културног стварања.

Шушњић (1998) сматра да, поред других симболичких система, религија може да се појави као равноправан такмац у покушају да своје одговоре наметне као оквир оријентације. Ако човек у стању неизвесности и несигурности погледа шта му нуде световни системи идеја, веровања и вредности – филозофија, наука, уметност и други, може предност дати истини откривења над филозофском сумњом; религијском смислу, над вредносном неутралношћу; нади, над ништавилном; светом поретку над световним. Дакле, откривена истина у монотеистичким религијама има предност над филозофском сумњом, научном неутралношћу и уметничким субјективизмом.

Јукић пише (1991) да религија, љубав и уметност скривају своју тајну од површних људи који их покушавају доживети само на спољашњи начин, јер те три духовне творевине нужно изискују дуготрајно суделовање, искрено држање обавеза и постепено улажење у један свет који тек на крају напорног тражења открива свој истински смисао.

Појавни свет, природа, човек и друштво, део су објективне стварности која постоји независно од наших тумачења; док тумачења тог света има много и често се међусобно не слажу. Религија је вековима имала монопол над истином света. И уметност је себи својственим средствима тумачила свет и омогућавала непосредно сазнање. За разлику од „откривених истина“ које су у верским системима повераване пророцима и записиване у светим књигама, у науци је пут сазнања текао од човекове радозналости да упозна, именује, претпоставља значења и поново проверава оно што је научним путем открио као истину. Одређујући двострану природу човека као природног и друштвеног бића, и сам развој одвијао се у правцу освајања природе ради човековог биолошког опстанка, све до духовног развика којим је стварао оруђа и веру да би живот учинио лепшим, лакшим и смисленим. На тај начин човек ствара културу као особену човекову друштвену средину. Софисти су још у V веку пре наше ере заступали став да је „човек мера свих ствари“ (Парменид) и да од његових потреба и интереса зависи друштво у којем живи.

Питам се колико је религија допринела развоју науке и цивилизације и да ли су све религије биле подједнако у стању да измене овај свет који нам је дат и задат. Ако посматрамо поруке хришћанства можемо запазити да је Исус Христос имао посебан однос према човеку, док се према природи односио као господар. Природа је у функцији човека, као и субота чији је он господар. Када је истерао демоне из бесног, отерао их је у свиње које су се подавиле. Неродну смокву је казнио да се одмах осушила (Колаковски, 1987; Нови завет). Христос заповеда морским таласима, хода по површини воде, улази, после васкрсења, кроз затворена врата. Порука је јасна, човек је изнад природе, човек је господар, човек има моћ, али и одговорност за своје поступке, чак и за мисли и помисли. Дакле, хришћанство је омогућило човекову креативност, моћ и развој. Међутим, претеривања су

учинила da je gospodar postao tiranin или пак, немаран према ономе што је добио. Порука из Атине о мери сувише често је била заборављена.

Јудаизам, из кога се развило хришћанство, има поруку у књизи пророка Данила (12,4) да ће се у последње време много претраживати и да ће се знање умножити, указује на брзи развој науке и знања на крају времена које има линеарни ток кретања за човеков рационални слој природе. Искорак из природног, биолошког, задатог, заправо је омогућио развој науке и ослањање на бога у нама. Друго је питање да ли је развој науке и технологије у функцији човековог живота или је против њега. Питање зла и деструкције такође има места у филозофским и теолошким расправама као и о односу друштва према властитом злу. Међутим, питамо се да ли је наука безазлена и ко све може да понесе одговорност за свет. Да ли је ово најбољи могући свет? Да ли је мишљење да „количина добра преовладава количину зла“ довољан разлог да свет остане овакав какав јесте, и да ли још увек имамо снаге да се боримо за неки бољи свет или све представља само оптимистичке покушаје да се нешто учини од властитог живота на издисају, пошто смо доживели и „смрт Бога“? Има ли места у постмодерном друштву за обнову духовности на принципу љубави и заједништва или нам је још остало да се групишемо по принципу страха за властити опстанак. Какву улогу има религија данас? Нису ли сва наша очекивања опет утопијска?

Хараламбос (1980) истиче да веровања у надприродно постоје у сваком познатом друштву. Армстронг (1995) каже да нас наша научна култура упућује да своју пажњу усмеримо на физички и материјални свет око нас. Овај метод гледања на свет постигао је велике резултате. Међутим, једна од последица је да смо, на неки начин, избацили осећај „спиритуалног“ или „светог“ који у традиционалним друштвима прожима животе људи на свим нивоима.

Човек, уз помоћ молитве или магијских радњи, тражи помоћ од виших бића. Елијаде (1996) детаљније проучава овај проблем и каже да је Бог створио људска бића која јесу у стању да изаберу између добра и зла; ипак, будући да су већ изабрала зло, изгубила су способност потпуног прилагођавања божанској вољи. Због тога је милост неопходна да би људска бића могла да буду спасена.

„У почетку беше реч и реч беше у Бога и Бог беше реч. Све је кроз њу постало, и без ње ништа није постало што је постало.“ (Јован 1,1.3)

„Речи твоје одају те“ (Матеј 26,73) рекла је нека жена апостолу Петру када је њиме завладао страх пред Богом који умире. За све оне који су опчињени значењима које носе речи, за оне који живе од речи и који јој се цели предају, остала је чаролија самооткривања и самоскривања пред светом који све више плаши. Наша упоришта у науци, тачке су ослонца на нашем путу у тражењу истине и скок у велио и испњено „ништа“ или су пак, истине у самооткривеном „ја сам“.

Када говоримо о међусобним односима идеја и веровања поново наглашавам значај наших ставова који нису утемељени само на рационалном слоју, већ имају свој емоционални потенцијал који под утицајем неког схватања даје енергију за акцију, која је често била усмерена што према научницима што према верујућим људима који су страдали због своје истине. У духовним подручјима могли бисмо макар да одустанемо од насиља или да му не дозволимо да узме маха.

Наша настојања да се религији поврати углед и да се врати у образовни систем праћена су страхом да се не врати и моћ верских институција да прогањају друге и другачије идеје те да наша трагања за истином у науци не занемимо пред

доказима догме. Свака од црквених институција током свог постојања, које се мери вековима па и миленијумима, у покушају да очува светост заједнице, искључивала је оне који су јавно грешили или се супротстављали догми. Креативност и радозналост су имале цену која се понекад плаћала животом. Представници верских институција направили су и много грешака које данашња извињења не могу да прекрију. Исто тако, неки појединци напуштали су заједницу оних који су отворено злоупотребљавали веру других и покушавали да, у сваком веку изнова, формирају друштво и заједницу светих и искрених људи који су своје место пронашли у другим духовним подручјима. После много разочарења, а најтежа су разочарења у себе и своје, све више се пристаје на одустајање од апсолутне истине и било какве организације али и од светости. Тако субјективне истине сасвим добро могу да заживе а индивидуализам постаје начин живота развијеног света који негује слободу и захтева одговорност. Наравно, за њу треба сазрети што нимало није лак задатак у условима осиромашеног света који се плаши будућности. Криза која нас је захватила приближава нас и религији и науци.

Мој сусрет с кризом и злом у процесу глобализације био је у Југославији у пролеће 1999. и у Америци у јесен 2001. Наиме, као грађанин државе која је понижена, што од света што од нас самих, имала сам прилику да учествујем на другом светском конгресу психотерапеута од 4. до 8. јула 1999. године у Бечу. Имала сам тада потребу да на конгресу, на коме је присуствовало око 4000 психотерапеута из деведесет земаља света, будем достојни представник своје земље. Урадила сам емпиријско истраживање о психичком здрављу верника различитих цркава у Југославији и упоредила са општом популацијом и психијатријским пацијентима. Желела сам да баш у Бечу изнесем резултате који емпиријским путем проверавају теорије познатих психотерапеута. Са графоскопом и фолијама препуним бројкама и графиконима изнела сам резултате. Осим стручног доприноса колега присутних на мом предавању, доживела сам још нешто што ми је помогло да боље схватим свет и осећање прихваћености и одбачености. После предавања пришла ми је једна колегиница и рекла да се извињава у име парламента своје државе за оно што су учинили мојој земљи. На завршној свечаности захвалила сам се пред учесницима конгреса председнику Алфреду Притзу што је омогућио учесницима из Југославије да буду на конгресу о трошку организатора и на писмима у току бомбардовања која су исказивала забринутост и интересовање за нас. Тема конгреса била је „Сан, мит и реалност“. Захвалила сам се на сну који је био предиван и довољан за повратак у реалност. Аплауз и сузе у очима многих. Само месец дана раније имала сам колективно осећање одбачености, међутим, наставши се у „свету у малом“ имала сам прилику да тестирам реалност. Какви су наши снови, какви су наши митови и каква је реалност? Она је разапета између одбачености и осећања припадности људској заједници, између очаја и испуњености, између пропадања и успеха, у трагању за суштином и властитим смислом.

Слика света у мом искуству допунила се на Светском конгресу Удружења за научно истраживање религије, одржаног у октобру 2001. године (дакле, непосредно после 11. септембра) у Колумбусу, Охајо, на ком сам имала тему о разликама између православне, протестанске и атеистичке породице у Југославији. Слушајући друга излагања препознала сам потребу истраживача да рационално објасне оно што се догађа и да заштите вернике исламске заједнице од

стигматизације и одбацивања и да се не наметне колективна кривица недужним људима. Било је то у научним круговима, али у друштву се осећао страх.

Враћајући се кући имала сам осећај да ми се свет смањило. Чинило ми се да нема више сигурног места на свету, да су молитве и псовке стални пратиоци људских криза и израз нашег страха и беса. Бог је у симболичкој комуникацији био саветник, помагач, заштитник, мост преко невоља и патњи, док је другима био кривац и судија, предмет пројектовања унутрашњег зла.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Р. Ђорђевић, Филозофија, наука, уметност, религија, у: Наука и религија, Гледишта 3-4 (1996), стр. 179-190.
- [2] Ђ. Шушњић, Религија (Чигоја, Београд, 1998).
- [3] Ј. Јукић, Будућност религије (Матица Хрватска, Сплит, 1991).
- [4] Свето писмо старог и новог завета, Британско и инострано библијско друштво, Београд.
- [5] М. Хараламбос, Увод у социологију (Глобус, Загреб, 1980).
- [6] К. Армстронг, Историја Бога, 4.000 година тражења кроз јудизам, хришћанство и ислам (Народна књига Алфа, Београд, 1995).
- [7] М. Елијаде, Водич кроз светске религије (Народна књига Алфа, Београд, 1996).
- [8] Л. Колаковски, Религија (Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1978).
- [9] З. Кубурић, Социологија, Уџбеник за средње школе (Нијанса, Земун, 2001).
- [10] З. Кубурић, Религија и психичко здравље (Центар за емпиријска истраживања религије, Нови Сад, 2002).